

MÓSER ZOLTÁN

Julianus barát négy útjáról

A múlt töredékei*

1. BESZÉL A FOLYÓ

Három ember áll a parton: *Magor*, *Merak* és *Csubokszár*. Három szerény, nyugodt és békés vitéz. Ott állnak a magos parton, alattok tajtékosan, vidáman-haragosan árad a folyó. A beszédit hallgatják. A beszédit hallgassuk:

– Én vagyok az *Etil*. Folyóvizem mentén sarjadt, növekedett hajtás Ti vagytok. Ti már nem emlékeztek rám, de én emlékszem mindhármótokra...

– Emlékszem hajatok színére, asszonyaitok hajlópálca termetére...

– Emlékszem gyermeki játékaitokra, fűzfásípotokra, bikahólyag dudáitokra, dobotokra, sámánaitokra, szent szokásaitokra...

– Emlékszem sátorverő örömtökre, sátratok melegére, állataitok jó szagára, vezérlő csillagaitokra, vezéreitekre...

– Az újszülöttet védő áldozataitokra, a Jó és a Rossz szellemeknek bemutatott áldozataitokra, áldó imáitokra, ősi isteneitekre, halotti toraitokra, faragott fejfáitokra, faragott bálványaitokra, áldozó berkeitekre, varázsigéitekre; hangos jajra s panaszos dalra, sírásra, sikongásra, dudaszóra...

– Szivárványos hangotokra: dúdoló énekeitekre, menyasszony-búcsúztatóitokra, juppa dalaitokra, bűbájló énekeitekre...

– Emlékszem medveáldozó ünnepeitekre, dobolós táncaitokra, fegyvertáncaitokra; a fegyverkovácsokra, az íjkészítőkre is; az fívonó vad erőtökre, vadat kergető szittya erőtökre, dárdavető mozdulataitokra; halat fogó örömtökre, ménesterelő örömtökre; menyasszonyszöktető vágtaítokra, lovas versenyeitekre; fehér lóáldozatotokra...

– Közös szavaitokra... De Ti, ezekre emlékeztek-e még!?

A három vitéz egymásra nézett, és figyelt. Figyelték a daloló, a beszédes szavakat:

– Kender, komló, ser... gyűrű, gyöngy, tükör... tinó, toklyó, üvecs, ökör... kút, kapu, karó... sátor, sárkány, serke... búza, balta, béka, béke... bölcső, koporsó... hír, kín... gyász, gyom... gyarló, ünnep...

Ahogy mondta a Folyó-anyácska, ahogy sorolta e szavakat, úgy bólogattak, mert ismerték mindegyiket.

– Te, *Magor*, kinek ágyékából a magyar nemzet áradt, hosszú utat bejártál, messzire eltávoztál – egészen a Duna két partjáig. Ti ketten itt maradtatok közelemben: Te, *Merak*, ki a *mari* nemzetet alapítottad, a bal partomon telepedtél meg népeddel; s Te, *Csubokszár*, a *csuvas* nemzet szülője a jobb partomon maradtál...

– Kétezer éve váltatok el. Ami volt, arra csak én emlékszem. De néha egy-egy szóban, egy-egy szólásban, de még inkább régi dalban, énekben a régi múlt, a régi örökség Nektek is eszetekbe jut. Ezért hát *Magor*, *Merak* és *Csubokszár* mondom Nek-

* Kodály Zoltánról szóló, a fiataloknak szánt könyv egyik fejezete volna ez a rész.

tek és kérem Tőletek: hallgassatok mesét, járjatok táncot, daloljatok, és énekeljete! Így emlékezzetek majd rám, és emlékezzetek egymásra...!

– Beszédem végzém: daloljatok, énekeljetek... daloljatok... énekeljetek...

2. MAGNA HUNGÁRIÁBAN ÉLNEK MAGYAROK

Sok évvel ezelőtt írtam le ezt a költött mondát egy csebokszári (csuvasföldi) utazás élményeinek hatása alatt. Julianus harmadik útját készültem megírni, de csak eddig jutottam, amit – be kellett akkor látnom – így folytatni nem nagyon lehetett. És amikor újra nekirugaszkodtam volna, észrevettem, hogy ezt már megírta egy költőtársunk, méghozzá ugyanilyen címen. Nem baj, akkor én a negyedikről írok, de hát erről is szólt előttem már valaki. (Sőt! Ötödikként egy különös, kései találkozásról is írt egy *vogul* költő* hosszú és szép verset.) Így hát ezt tovább fokozni, ilyen címen tovább írni nem volna szerencsés. Helyette önként adódott az a megoldás – és ez jobbnak is, okosabbnak is tűnt –, ha sorra vesszük ezeket az utakat, hogy azután egy közös útról, a zene segítségével könnyen bejárható nagy útról próbálunk szólni.

Mindenekelőtt Julianus barátról kell megemlékeznünk, akinek életsorsáról keveset tudunk. Szobra ott látható a budai várban, a Halászbástya előtt, akiről Kodolányi János kétrészes, vaskos regényt írt.

Julián, Juliánis fráter domokos rendi szerzetes** volt, aki – társaival – kétszer indult el a keleten maradt magyarok felkutatására Magna Hungariába (Nagy-Magyarországba). Hite és rendje feladata szerint elsősorban missziós, hittérítő szándékkal. Első keleti útjára minden valószínűség szerint az 1235–36. évben került sor. Julianus ennek az útnak élményét nem írta le, hanem az ő elbeszélése alapján 1237-ben a pápai kúria számára az ugyancsak domokos rendi *Riccardus* barát készített „úti beszámolót”, jelentést. E jelentésből kiderül, hogy „régii gestában” olvasták, „hogy keleten, Magna Hungariában élnek magyarok, de nem tudták, hogy hol, s ezért 1232 táján négy domonkost küldtek felkutatásukra. Négyük közül három elpusztult, s csak egy, Ottó tért vissza, utolsó erejét megfeszítve. Halálos ágyán elmondta, hogy merre lehet megtalálni a keleti magyarokat. Az ő útmutatását követve, Béla herceg költségén indult el nyegedmagával Julianus nevezetes kutatóútjára.

Mivel útirányuk Konstantinápolyba és a Krím-félszigeten át vezetett, és hosszabb időt töltöttek az itt lakó alánok vagy jászok, a mai osztek elei között, csaknem bizonyos, hogy Ottó a szavárd magyarokat kereste, és feléjük irányította követőit. De mivel nem keltek át a Kaukázuson, nem találták meg maradékaikat. Hat hónapos hiábavaló keresés után, miután élelmük és pénzük is elfogyott, két társukat hazairányították, Julianus pedig Gerhardus nevű társával gyalog észak felé indult, a másik távoli ország

* Juvan Sesztalov: Julianus barát.

** A domokos rend alapítását – akik nevüket alapítójukról, Szt. Domokosról kapták – III. Honorius pápa 1216-ban hagyta jóvá. Magyarországra 1221-ben Magyar Pál, volt bolognai jogtanár, Szent Domokos tanítványa telepítette át. Itt csakhamar közkedveltségre tett szert. Igehirdetésük, missziós, hittérítő tevékenységük nem ismert akadályokat. Elsősorban a bogumil eretnekeket és a még pogány kunokat térítették. A tatárok Kunországban, majd a tatárjáráskor Magyarországon sokat megöltek közülük. Kolostoraik voltak az összes püspöki városban, továbbá Budán, Pesten, Selmecbányán, Kassán, Kolozsvárt, Segesvárt, Besztercén, Nagyszébenben, Brassóban stb. Budai kolostoruk a Mátyás templomtól északra állott – a mostani Hilton szálló helyén –, s benne I. Mátyás korában nagy hírv hittudományi iskola volt. (*Karácsonyi János* alapján.)

felé, ahol magyarokról tudtak. A Volgától keletre lakó magyaroktól már a Magyarországra járatos volgai bolgár kereskedőktől is hallhattak, Anonymus éppenséggel ide helyezte az őshazát, s innen vezette el a magyarokat Szuszdálon és Kijeven át a Kárpát-medencébe.

Julianus társa a lakatlan pusztákon át vezető egy hónapos gyalogúton annyira elcsigázódott, hogy egy Volga menti mohamedán városban meghalt. Julianus egy mohamedán pap szolgájaként egyedül ment tovább Volgai Bolgárországba. A Volga és Káma összefolyása körül fekvő, fejlett gazdasággal és művelődéssel rendelkező mohamedán ország fővárosa a keleti oldalon fekvő Bolgari volt. Itt találkozott össze Julianus egy magyar asszonnyal, aki oda ment férjhez. (Györffy György) Ő magyarázta el, hogy kétnapi járóföldre hol, merre is laknak a magyarok. *„Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak.”*

A folytatást és megjelenítést a továbbiakban Arany Jánostól vesszük, aki – valószínűleg Riccardus jelentése alapján – *Az utolsó magyar* című, töredékben maradt versében így ír erről a találkozásról és fogadtatásról:

*„...egy nap az Etelen
Zarándok férfi megjelen,
Hozván nekik hirt messziről,
Az elszakadt vérek felől.
Szemnek idegen volt az ősz,
De fülnek édes ismerős.
Fedé alakját durva ölüny,
Ember ohyat nem lát e földön,
Daróca hosszu, barna-pej;
Egy köntössel ruházva fej,
Tarkó, derék s a többi rész;
Fedetlen csak az arc, a kéz.
Csipőit nem övezte szablya,
Öve silány kötél darabja;
Fegyver helyett csak gyámoló
Hosszú bot a kézbenvaló;
Nem is volt rajta semmi vas,
Tekintete nem harcias:
Szakálla sémán összefolyt,
Aján ezüstből függe rojt;
Békés az arc, szívet nyerő;
Táltos vala – szent ember ő.
De mint az édes anyatáj,
Mint csecsemőnek szívní kéj –
Hozzátapad kacsóival,
Kis lába fickánd, mint a hal –:
Úgy folyt magyar nyelvén a szó,
Testvéreink hírét hozó;
És aszerint csüggött szaván
A hű rokonszív, mind ahány.
Beszélte a múltat s mait:*

*A bujdosók nagy harcait;
Hogy víta meg a kincses Kárpát
Havas bércét Álmosfi Árpád;
A szép hazát, mely Etelé,
S örökje volt, hogyan lelé;
Világgá onnan a bútangot
Hogy űzte, mint gyors szél katangot.
Beszélte még a tisztas ajk,
Árpád nemén hogy kele Vajk:
Ez koronát fejére tön,
István nevet viselni vön;
Népének ez törvényt ada,
Nagy volt tanácsa, mint hada;
Elődi nyertét örököül
Megállatá, hogy a magyart
Duna s Tisza két víz mögül,
Mig napok, éjek láncá tart,
Ne űzné ki se csel, se kard.
Igy több királyt az idegen,
Számllála húszat kereken;
Felhozta Endrét, barna Bélát,
Dicsérte László hős acélát,
És többet ily neven sokat,
Említ vala meg másokat,
Kit tettiről, kit név szerint, –
Árpád hatalmas vére mind.
Most Béla – mondá – huszadik
Király innmár uralkodik:
Alatta rend, alatta béke,
Rablónak ott nincs menedéke; ...” stb.*

Julianus – akit Arany János a följegyzések alapján valószínűleg hűen, hitelesen jelenített meg – hamarosan, 1236 nyarán, amikor megtudta, hogy az ötnapi járóföldre állomásozó hatalmas mongol sereg Németország megtámadására készül, hazaindult. A mordvinok földjén, Oroszországon és Lengyelországon keresztül karácsony második napján (dec. 26.) ért a szepességi kapunál magyar földre.

A megérkezés után küldte el Riccardus barát a jelentését. Ezt IX. Gergely pápa olyan fontosnak tartotta, hogy magát Julianust személyes megjelenésre Rómába rendelte. „Ezalatt további négy domonkost küldtek Szuszdálon át a magyarokhoz, akik a mordvin földön már a tatárok elől menekülő magyarokkal találkoztak. A mongolok ugyanis már 1236 végén elfoglalták Magna Hungariát és Volgai Bolgárországot. A szuszdáli fejedelem azonban visszarendelte a római egyház térítőit keleti újtjuról. Ezek közül kettő megkísérelte, hogy a tatároknak behódolt mordvinok földjén át jusson Keletre, de örökre nyomuk veszett.” (Györffy György)

Ezalatt, 1237 tavaszán, Rómából való visszatérése után Julianus elindult három társával – az említett szerzetesek után – második útjára. Julianus száz nap alatt, 1237 nyarán elért Szuszdálba, de tovább azonban nem haladhatott. Itt ugyanis „menekülő magyarokkal, bolgárokkal és oroszokkal beszélve megbizonyosodott arról, hogy a Volgán túli Nagy-Magyarország elpusztult, s a mongolok a folyók befagyását várják, hogy Oroszországot megtámadják, további céljuk pedig Magyarország elpusztítása. A szuszdáli fejedelemtől elhozta a mongol kán IV. Bélához intézett fenyegető levelét, melyet a mongol követtől az oroszok vettek el. Ennek birtokában 1237–38 telén sietve jött haza, s megírta levelét a nyugati egyházfőnek.” A tatárok életéről szóló levélben Julianus barát felhívja a figyelmet a közelgő veszélyre – figyelmeztetése jogosultságát rövidesen a tatárjárás igazolja is –, de szólt, elsőként az európaiak közül, a tatárok eredetéről, szokásaikról, hadviselésükről, és a hozzá ért legendás hírek alapján hadra kelésük okairól is.

Julianus, aki egyszerre kereste az őshazát, az ottmaradt testvéri magyarokat, és egyszerre volt hittérítő is, félbemaradt útjáról szóló levelének végén így ír visszatérésének szomorú okáról: „Én pedig és társaim, látván a tatárok által elfoglalt földet, és megsemmisítve a megerősített vidéket, mivel már semmi gyümölcsöt nem szürelhetünk, visszatértünk Magyarországra. Jóllehet, sok hadsereg és rabló között haladtunk át, mégis az anyaszentegyház imáinak és kegyelmének támogatásával épen és sértetlenül eljutottunk szerzetestársainkhoz és a kolostorba.

Egyébként, hogy mi a teendő és cselekedni való, mikor milyen Isten ostora érkezik és közeleg a Krisztussal eljegyzett egyház fiaihoz, Szentségetek kitűnősége gondterhesen előre látni méltóztatik.”

3. JULIANUS HARMADIK ÚTJA

Julianus barát két nagy útjáról, viszontagságairól ennyit tudunk, s mivel életét – hogy milyen volt előtte, s milyen utána – nem ismerjük, alakját és személyét ezen utakkal azonosítjuk. Így lett s maradhat az őshazát keresők, kutatók, a magános keleti vándorok előképe: Kőrösi Csoma Sándor, Stein Aurél, Berzenczey László, Maróthy István, Jerney János, Reguly Antal méltó elődje. Alakját – talán Arany János verse alapján – megálmodta *Meszlényi Attila* grafikus és *Antal Károly* szobrászművész (1937-ben), aki társával, Gerhardussal együtt ábrázolta. Azt a pillanatot örökítette meg, öntötte bronzba a művész, amikor társa – a négy közül az utolsó – összerogyik és

meghal, ám ennek ellenére az egyedül maradt Julianus barát továbbmegy. Tovább a Volgai Bolgárország felé, a keleten maradt magyarok felkutatására.

Julianus barátunk két útjáról már szóltunk, a harmadikról pedig az elején említett tettünk: ezt a költő *Lezsák Sándor* álmodta meg több mint tíz évvel ezelőtt. Julianus harmadik útja nem más, mint a végső – mindannyiunkra váró – nagy út, az utolsó út: életünk utolsó órája, perce. Amikor biztosan tudjuk, érezzük, hogy mennünk kell – bár maradnánk még! –, amikor pillanattá zsugorodik minden: az egész élet, életünk, amellyel akár akarunk, akár nem, de számot kell vetnünk. S ahogy majd valószínűleg mi is, Julianus is fényt kért, fényt remélt setétedő világának alkonyulatánál, „midőn már beestéledett”. Hallgassuk imáját, ezt a csodálatos prózaverset:

„Ím eljőve utolsó órám...”

Emlékezz, atyám, világosan, mily nagy lelkendezéssel tipródtam királ urunkhoz Mogyeriországból, s hoztan a hírt, NYELVÖK TELJESSÉGGEL MAGYAR VALA, TALÁLÁM ŰKÖT MUNKÁBAN JÓL. Attul fuga még erősebben apolgattam az hiú reményt, hogy ezös atyánkfiait hívjuk a mű drága országunkba... Jártam az égígérő vad högyek lábainál, értöttem szót az megcsonkult magyariakkal, DE ŰK OTT VANNAK HONN! Hiába mondám nékik, jertek az mű országunkba, Béla királunk körösztyény országába, az vének azt felelék: ez a mű földünk, őseink földje, itt van nyugovásunk, ÉS LÁTAM, HOGY EZ VALA RENDJÉN: Uram, irgalmazz, az kétség ingó szavai iyetén sorban számból még nem hulltak elő. Én magam sem hittem az távoli magyarok menekülését, maradását. Látám előre gaz mohalok gyilkos kardját, rettenetét. S az ennél es nagyobb veszödelmet, meglátám, HOGYAN SZÍVJA FÖL ELSZAKADT TESTVÉREINKET AZ HÍVSÁGOS VÁROS, AZ RABSZÍJ, AZ IDEGEN ÖL. Látám mindezt jól, s valék én csontig töhetetlen. DE AZ MŰ ORSZÁGUNK ES TÖHETETLEN! Jutánk mű es meráni veszödelemhöz, finomkodnak az harácsos teutonok. SZAVUNKAT NYÍRBÁLJÁK, MELEGÍTİK S LÉSZEN BELŐLE MÁKONYOS LÖRE, SZEMÜNKBE LÖTTY! Magunkat sem tudjuk istápolni, vérünk se marad az orcapiruláshoz, hogyan védenönk hát az távoli magyarokat? S második utam vala fakadó bizonyosság. Az Don-tü-Magyarország fölserkent mohalok tűzében égett, s az élök riadtak világába szét, S NEM LÉSZEN MÁR, KI ŰKET ÖSZVETERELJE, MAGUNK ES GYÖNGÉK, ÁRVÁK AZ VESZÖDELEMBEN. Uram, már csak benned van bizodalnam, teküntsed gyarló szögád, engedött folyást ördünk szavainak. De végzöm a szót, értelmem alig világol már, csak kormoz, az testem es macskásodik. VÉGY HALÁL, ÉNGÖMET, NE LÉGYEN KEGYELÖM MAGAMNAK, FATTYÚ FÉLELMEIMNEK. Vigyetök az ablakhoz fénybe! Mindig es tudtam, hogy utolsó útamra délben indulok el, mikor az fényös nap jár a legmagosabban.”

4. MENNYI GYÜMÖLCSÖT SZÜRETELHETÜNK? avagy julianusi utak hétköznapiakra és ünnepekre

„Visszafordultunk, mivel már semmi gyümölcsöt nem szüretelhetünk” – írta második útjáról Julianus. Mi most épp az ellenkezőjét állítjuk, amikor Julianus kései, mostani – hétköznapi és ünnepi – útjára hívunk. Pontosabban szólva a kései szüret reményében útra kelhetünk bármikor. Ehhez nekünk már nem kell pogány módra hajat növeszteni, nem kell zarándokbotot kézbe venni, sőt egy lépést sem kell tenni, csak szállni, száguldani az ének, a dal segítségével immáron nem a madár, a fecske, de a repülő sebességével. „Tündéri álmodat szállítok reátok”, mondanám Madách segítségével, bár ez – szintén tőle tudjuk – tünékeny, rövid ideig tartó. Ezért itt az álomlátás ténye, s

annak emléke – hol is láttam én ezt? hol is álmodtam? – a fontos. Ám ehhez elengedhetetlen néhány népdal ismerete, felidézése. Vajon van-e olyan ifjú vagy felnőtt – függetlenül attól, hogy szeret-e, vagy tud-e énekelni –, aki ne ismerné a „Volt nekem egy kecském” kezdetű éneket?

Tempo giusto $\text{♩} = 120$

Volt nekem egy kecském, tudod-é? Kertbe rökess - téttem, tudod-é?

Mégette a farkas, tudod-é? Csak a szarvát hagyta, látod-é?

Mi az, ami ebben az énekben érdekes, feltűnő? A kotta jól mutatja, aki tanulta, tudja is, hogy a második sor hangsora az elsőnek pontos megfelelője, csak éppen mindegyik hang öt hanggal (kvinttel) lejjebb van. Ez a pentaton (ötfokú), kvintváltó, magyar népdal a népzene legrégibb, legősibb rétegéből való.

Három olyan fontos fogalom, kifejezés került elénk egy mondaton belül (magyar népdal – pentaton – kvintváltás), amely részletesebb és részletesebb magyarázatra szorul. Ezért most egy rövid ideig álljunk meg az ígért julianusi úton. Magyarázatot a könyv témájának és céljának megfelelően elsősorban Kodály Zoltántól kérünk és veszünk.

„Mi a népdal?” – teszi fel egyik frásában a kérdést Kodály, és ilyen választ ad:

„Erre eddig senki sem tudott pontosan megfelelni. Jobb lesz a kérdést így feltenni: mi az, amit a nép énekel? Ha ezzel a jelszóval kutatnák keresztül azt a rengeteg, sokféle anyagból összevegyült tömeget, amit az élő néphagyomány fenntartott, megállapítanak sokféle rétegződését, kiderítenék egyes darabok szerzőit, keletkezésük korát, irodalmi hatásokat: egyre több világosság derülne ma még megoldatlan kérdésekre. A sok rétegből valószínűleg két főréteg emelkedne ki, egyik: ami először városon, városban, művelt körben hangzott, s onnan terjedt lefelé; másik: ami falun termett, s fölfelé vagy ritkán hatolt, vagy sohasem hagyta el a falut.

Többszöri átrostálás után kiválna egy fajta, mely jóformán minden népnél közös: az ősi lelki alapréteg költészete, amely még a népek gyermekkorában a társadalmi tagozódás előtt keletkezhetett.

Ez az őslélek a később ráakódott rafinált kultúra alatt is megmaradt, s időről időre megszólalt.”

„Az elterjedés legfőbb módja: szájról szájra. Hallás után tanulják a dalt, néha leírják a szöveget, a legkevesebben vásárolják. Mivel a nyomtatott szöveg állandó ellenőrzése nincs meg, szöveg, dallam változásoknak van kitéve. Minden kedveltebb dalnak egész variáns-flórája keletkezik. Az elterjedés nem szorítkozik egy-egy társadalmi osztályra: a közös dalkincs áthidalja a korlátokat. Mindenki dalol: a dal a nemzeti élet egy része, nálunk: »nemzetfenntartó erő«. A zene és szöveg összetartozása oly szoros, hogy egyik a másik nélkül nem is él, egyik rögtön földidéz a másikat.”

Arra a kérdésre, hogy mi a népdal, Csoóri Sándor egyik szép tanulmányában ilyen választ ad: „A népdal a megíratlan idők lírai emlékezete.”

Lorca a spanyol bölcsődalok kapcsán ezt írja a népdalról:

„A történelem indulati elemei, dátumokhoz és tényekhez nem kapcsolódó tartós fényei a dallamba és az édességekbe menekülnek. A spanyol szerelem és a spanyol

szellők az énekekben és a mézes mandulakenyérben énekel tovább, ezek hozzák magukkal holt korok eleven életét, nem pedig a kövek, a harangok, az emberek jelleme, sőt, még a nyelv sem."

„Némi kiigazítással és behelyettesítéssel nem mondhatnánk-e ugyanezt el a mi népdalainkról? – teszi fel a kérdést Csoóri Sándor. – A Dunáról fújó szélben hallgatózva, a császár udvarát főlészántó ekevas jajgatására figyelve, vagy a kaszasuhanásra, mely ki tudja, mióta, csak rozsmaringot arat?"

S ezzel máris ott vagyunk annál a fontos, izgalmas kérdésnél, hogy *mi a magyar a népdalban, mi a magyar a zenében?* Kodály válasza így szól:

„Van azonban nekünk éppen a zenében egy szilárd pontunk... ez a szilárd pont a népzene, annak is legősibb rétege.

Ha ugyanis kiválasztjuk, félretesszük a nép dalai közül mindazt, ami akár a szomszéd népekkel közös, akár a hazai vagy külföldi műzenéből származik, vagy bármilyen európai kultúra hatására mutat, ami marad, alig lehet más, mint a honfoglaló nép ősi természetes zenéje.

Tudjuk, hogy a honfoglaló magyarság nem volt egységes faji képlet, hanem több annál, magasabb rendű valami: különböző eredetű, sőt nyelvű népeknek hadi, politikai és kulturális szervezete. Lehet, hogy e néptörzsek zenéje is többféle volt eleinte. De ahogy kialakult az egységes nyelv, úgy alakulhatott ki az egységes zene, talán eredetileg ellentmondó formaelvek kiegyenlítésével. Két ilyen elv együtt is, külön is, máig élő valóság népdalainkban. Egyik az ötfokúság elve, másik a *párhuzamos szerkezeté*."*

Kodály Zoltán rögtön az első népdalgyűjtő útján, 1905-ben felfigyelt egy különös népdalra. Akkor a régi otthon környékét, a Mátyusföldet járta be, jobbára gyalogosan. *Vágfarkasd* határában épp dinnyeszüret volt. Valószínűleg leült ő is, a vándor, falatozni, mert megkínálták. Legalábbis egyszer, idős korában így emlékezett vissza arra napra, amikor a következő népdalt énekelték neki:

*„Kalapom a Tiszán úszkál, / Subám zálog a bírónál.
De a szívem itten dobog, / Forró lángja feléd lobog.”*

Ugyanennek egy másik, bővebb szövegvariánsát így gyűjtötték a közelmúltban:

1. *Fúj, süvölt a Mátra szele,
Ingem gatyám lobog bele.
Kalapom is elkapta már,
Tiszába vitte az aszály.*

2. *Kalapom a Tiszán úszkál,
Subám zálog a bírónál.
De a szívem itten dobog,
Forró lángja feléd lobog.*

3. *Habos sárga csikóm nyaka,
Ujjnyi vastag a por rajta.
Meg ne utájd, édes rózsám,
Hogy ily sötét, poros orcám.*

(Sajógömör, 1975.)

Gyűjt.: Ujváry Zoltán)

* *Ötfokú* – görög műszóval pentaton –, mivel hangsora öt különböző hangból áll. Az ismert skálából – a do, re, mi, fá, szó lá, ti – a fá és a ti hiányzik. A fennmaradó öt hangból – do, re, mi szó, lá – építkezik tehát. (Röviden jegyezzük meg azt is, hogy a pentatonnak is két változata van: a félhang nélküli és a félhangos. A magyar félhang nélküli. Ilyen még a kínai, mongol, ógörög, héber, kelta, indián és néger népzene is.) A másik jellemzője a párhuzamos szerkezet. Az itt közölt példák is mutatják, hogy az első dallamfél hangjai a dallam második felében ugyanazon sorrendben visszatérnek, csak öt hanggal mélyebben. Ezért nevezzük *kvintváltó szerkezetnek*. (A quint görögül ötöt jelent.)

S ha most idefőrom Czuczor Gergely az „Alföldi legény” című népi indíttatású és fogantatású lírai dalának második felét, az is kiderül, hogy Czuczor szövegét vette át a nép, és alkalmazta régi dallamra.

<p>4. <i>Fűj, süvölt a Mátra szele,
Üngöm, gatyám repül vele,
Kalapom el is kapta már,
Tiszába vitte a tatár.</i></p> <p>5. <i>Isten-adta falu nyája
Ez is csak utamat állja,
Talán itt jár hét vármegye
Juha, borja és tehene.</i></p> | <p>6. <i>Habos sárga csikóm nyaka,
Ujjnyi vastag a por rajta,
Meg ne utálj kedves rózsám,
Hogy oly sötét poros orcám.</i></p> <p>7. <i>Subám zálog a bírónál,
Kalapom a Tiszán úszkál,
De a szívem itten dobog,
Forró lángja feléd lobog.</i></p> |
|---|---|

(Tanulságos összevetni az eredeti szöveget a nép által ismert szöveggel: mi az, amit kiválasztott, amit elhagyott, felcserélt!? Bár Czuczor Gergelyé az eredeti, de a lecsiszoltabbnak, a tökéletesebbnek mégis a nép által módosított szöveget kell tartanunk.) A fenti irodalmi megegyezéseken túl azonban van még egy fontosabb hasonlóság is. Ugyanez a dallam, vagy variánsa megtalálható a *mári* (cseremiszt) és *csuvas* népzeneben is! (Kottája, in.: Kodály–Vargyas: A magyar népzene. 23. l.) Sőt: Kodály és Bartók számos egyéb népdal hasonlóságát, egyezését találták meg a későbbiekben. „Mi következik a felhozott egyeztetésekből? – teszi fel a kérdést Kodály Zoltán. Véletlen ez? Hisz „egyes zenei alapelemek egymástól távol élő, különböző népeknél érintkezés nélkül is hasonlókká fejlődhetnek.”

Csakhogy „a dallamszerkezet, frazeológia (kifejezőmód, előadásmód) ritmus ily feltűnő, lényegbeli egyezése nem lehet véletlen. Itt már érintkezést, vagy közös forrást kell feltenni. Ha ilyeneket találunk egyrészt a magyarságnál, másrészt annak a keleti népközösségnek mai maradványainál, melyből a magyarság egykor kiszakadt: nem képzelhető másképp, minthogy már a magyarság kiválása előtt is megvolt az akkori közösségben, s a magyarság nyelvvel együtt, ősi örökségként hozta magával régi hazájából. A magyarság ma legszélső, idehajlott ága a nagy ázsiai zenekultúra évezredes fájának, mely Kínától Közép-Ázsián át a Fekete-tengerig lakó különböző népek lelkében gyökerezik.”

Így minden valószínűség szerint a régi, ősi pentaton dalaink a honfoglalók kultúrájának is tartozékai voltak.

5. MIT REJT AZ ÉNEK? HOVÁ VEZET A DAL?

Ezzel visszaérkeztünk Julianushoz és a távoli őshaza homályba vesző képéhez. Vagyis a címben jelzett – és beférrt – julianusi úthoz, ahová az idézett dalok vezettek bennünket: a Volga-könyökhöz, a cseremiszek és csuvasok közé, akikről – mondát, álmat költve – a lelegején szóltunk. Most bővítenénk a példatárunkat, s két olyan dalt idézünk, amelyek – lehet, hogy ismerősek – ugyanide vezetnek.

*Apácska, mért vagy szomorú, hogy jöttem?
Hisz nem akarom a lovatat szekerembe befogni!
Anyácskám, mért vagy szomorú, hogy jöttem?
Hisz nem akarom a tehénkedet a jászoltól elköttni.*

(Devecseri G. ford.)

Ez a népdal a BICINIA HUNGARICA IV. füzetéből való, s így talán ismerős néhány énekkari tagnak, diáknak csakúgy, mint a következő:

*Házunk előtt áll apám,
vaskos szép tölgyfa.
Néz utánam, néz
ott marad sírva.*

*Házunk előtt áll anyám,
rezgő szép hársfa.
Néz utánam, néz
ott marad sírva.**

(Weöres Sándor ford.)

Itt mi most elsősorban a dallamról beszélünk, de érdemes odafigyelni a szövegre is, hisz a remekbe szabott magyar népdalok és balladák rokona. Egyébként mindkét ének kvintváltó, pentaton ének – így is rokon –, s mindkettő *mari* (cseremisiz) népdal. Ezeket hallgatva vagy énekelve járhatjuk be pillanatok alatt a felfedező, őshazát kereső julianusi utat. Így érezte, erre gondolt Kodály is. Most a BICINIA HUNGARICA IV. füzetének előszavából idézünk kissé hosszabban. (Ez több mint félszáz cseremisiz népdalnak a kétszólamú feldolgozását tartalmazza.)

JULIÁNUSZ NYOMÁBAN

*„Emlekezzenk regiekrel
Az szythiában rekedtekrrel”*

IV. Béla királyunk elküldte Juliánuszt, hogy megkeresse az őshazában maradt magyarokat. Nem azért, hogy visszatérjen hozzájuk, hanem hogy őket hívja ide, az európai magyarságot megerősíteni.

Béla király nem kaphatott segítséget a keleti testvérektől. Magna Hungariát elsöpörte a tatárjárás. De nem nyomtalanul. Néhány dallam ma is egyformán szól a Duna és a Volga mentén, másfél ezer esztendő és háromezer kilométer távolságán keresztül. Mit üzen nekünk ez a zene? Azt, hogy addig élünk, míg nem feledjük, mik vagyunk.

Mi sem akarunk visszatérni az őshazába. Ami megtartott Európában idáig, majd csak megtart ezután is. Mi lehet az? Nem az, amibe alkalmazkodtunk, hasonlók lettünk környezetünkhöz, hanem amiben különbözünk tőle. Hisz, ha mindenben hasonlókká lettünk volna, eltűnt volna a magyarság.

Így is sokat letett régi mivoltából ezer év alatt. De megtartotta külön lelkiségét. Annak két legmegfoghatóbb nyilvánulása: a nyelv és zene.

Ez a zene különbözik minden szomszédunkétól, de – csodálkozva látjuk egy idő óta – meglepően egyezik az egykori Magna Hungaria táján lakó népekével. Ma már ott nem értik a magyar szót. De a zenére ma is áll, amit hétszáz éve a nyelvről mondott Juliánusz útjának lefrója: „Omnino habent Ungaricum idioma et intelligebant eum, et ipse eos.”**

Ha most odaváló dalokból egy csokorra valót az ifjúság elé teszünk (három finn kivételével e füzet tartalma csupa cseremisiz népdal), ettől mit várunk?

1. Akármilyen jól megismeri valaki népzeneinket: csak a rokon népekre való kitekintés adja meg a képnek a távlatot, a mélységet. Megtanuljuk ebből: nem vagyunk egyedül a világon. Kultúránk egy nagy, régi, keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja.

* A két kotta eredetije megtalálható: in. Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai. Zeneműkiadó, Bp., 1984. 464., 459. sz.

** „...teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat.” (Györffy György fordítása)

2. Ami a rokon népek dalaiból pontosan egyezik a mienkkel: ősi közösség, rögtön megértjük. Ami különbözik, annak idegenszerűsége hamar eltűnik, ha foglalkozunk vele. Van olyan, hogy lehetett magyar dal is, talán volt is, csak kiveszett. De az elütőbb jellegűek is közelebb állnak hozzánk, mint bármely más zene. Mintha lelkünk legmélyére világítanának. A magunk ismerete mélyül tőlük.

3. Ha pedig a ritmus és dallamforma teljességgel más, mint a mienk, annak általános zenei jártasságunk fejlesztésére jobb hasznát vesszük, mint a nyugati zenének. Ha nyugatra megyünk nálunk ismeretlen ütemfajtákért, azokkal idegen dallamot is kell tanulnunk. Itt mindenféle ütemfajt találunk, még nyugaton szokatlant vagy ismeretlent is, de dallamuk szelleme rokon a mienkével. Nem azt mondom, hogy a nyugati zenét ne tanuljuk. Sőt azt is jobban kell tanulnunk, mint eddig. De előbbrevaló a magunkét megismerni, és nemcsak itt élő, mai alakjában, hanem gyökeréig: múltjában és a rokon népeknél fennmaradt ősi, épebb változataiban."

*

Kodály és Juliánusz segítségével eljutottunk az őshazáig, a régi népdalokhoz – és az oda vezető úthoz –, a rokon népekkel közös dalkincshez – a pentaton dalokig –, a „lélek ősránitjához”. Erről és ezekről – mert a magyarság múltjában s Kodály életművében központi helyet tölt be – még sűrűn lesz szó a későbbiekben. De addig is, amíg újabb útra kelünk, ne feledjük Kodály figyelmező szavát arról, hogy mit üzen a régi népdal, a zene, a dallam?! „Azt, hogy addig élünk, míg nem feledjük, mik vagyunk.” Hogy kik vagyunk, hogy honnan jöttünk!?

Ez a jövő öröksége.

PAPP GYÖRGY: A CSITÁRI HEGYEK ALATT